
*І. Фареній
(м. Черкаси)*

УЧАСТЬ СЕЛЯН В УПРАВЛІННІ КООПЕРАТИВНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (ПОЧАТОК ХХ ст.)

Початок ХХ ст. – час стрімкого поширення в Наддніпрянській Україні селянської кооперації. Заснування й діяльність відповідних сільських господарських товариств супроводжувалося складними процесами налагодження взаємостосунків між хліборобами, виробленням прийнятних для них форм співпраці. Серед багатьох організаційних та соціально-психологічних проблем, які доводилося долати селянам у ході розбудови кооперативного життя, було і формування навичок управління ним, що об'єктивно зумовлювалося самодіяльним характером останнього. Ця проблема попри загальновідомий факт селянського складу української кооперації початку ХХ ст. досі не знаходила відображення в науковій літературі і тому заслуговує належної уваги як з точки зору необхідності повноти висвітлення історії відповідного руху, так і правильного уявлення про здатність селян до організаційно-управлінської діяльності.

Мета даної розвідки – з'ясувати, наскільки українські селяни були готові до виконання управлінських функцій у своїх кооперативах. Різноманітні матеріали преси досить непогано відображають проблему участі хліборобів у справах сільськогосподарських товариств та дають можливість судити про реальні мотиви й ефективність їх роботи на керівних посадах, в останніх.

У селянському середовищі побутувало дві точки зору щодо власної участі в діяльності керівних органів. Частина селян вважала управління кооперативами справою „панською”, до якої не слід долучатися¹. Водночас, серед них існувала також думка про те, що не потрібно довіряти інтелігенції керівництво останніми, бо вона покликана лише допомагати хліборобам, „коли селяни чого не знають”². Про серйозність такого підходу зокрема свідчать події в Славгородському сільськогосподарському товаристві на Харківщині, де весною 1911 р. під час обрання завідуючого складом було відхилено кандидатуру місцевого вчителя, який мав репутацію добропорядної людини, а головне, досвідченого кооперативного діяча. Замість нього хлібороби призначили на цю посаду „простого селянина, котрий і ідеї кооперативної не розуміє як слід”³.

Діяльність селян на керівних посадах кооперативів була непоодиноким явищем. Журнал „Хлібороб” у 1912 р., аналізуючи становище сільськогосподарських товариств в Київському повіті, зазначав: „Керманічачами по кооперативах здебільшого самі селяни”⁴. За неповними даними, на 1913 р. 69% членів рад сільськогосподарських товариств Чернігівської губернії становили селяни⁵. Зрештою, досить об'ємний масив матеріалів не тільки фіксує як звичайне явище перебування селян на керівних посадах у кооперативах, а й досить часто констатує виключно селянський їх склад.

Мотивація до управління сільськогосподарськими товариствами

могла бути різною. Зокрема велику роль відіграло уявлення про можливість матеріального збагачення на керівних посадах. Крім цього, не слід недооцінювати і суто кар'єристські мотиви в поведінці українських хліборобів. Один з мешканців села Лебединці Бердичівського повіту щодо створення його односельчанами кооперативу зазначав: „Кожний думав про свої власні інтереси ... Один хотів бути прикажчиком, другий – найняти свою хату під крамницю, а третій – за начальство”⁶.

Обрання селян на вищі посади будь-то заради матеріального збагачення чи задоволення владних амбіцій, об'єктивно не могло позитивно позначитися на становищі сільськогосподарських товариств. Гонористість та користолюбство не могли компенсувати здатність до організаційної й громадської роботи, знання методів кооперативної діяльності та відчуття відповідальності перед людьми. До керівних органів часто потрапляли напівписьменні, соціально пасивні, насичені прагненням до задоволення суто матеріальних інтересів особи, що у кращому разі призводило до порушення злагодженої діяльності селянських кооперативів. Поширеним явищем серед селян-керівників було намагання перекласти всю роботу на інтелігенцію або очікувати від неї доручень на виконання другорядних, „чорнових” функцій⁷. Відсутність уявлення про зміст статуту кооперативу й свої обов'язки – також досить типова ознака селянської частини керівництва сільськогосподарських товариств початку ХХ ст.⁸.

При цьому випадкові люди, як правило, намагалися за всяку ціну втриматися в складі керівництва кооперативів. Нестримні владні амбіції селян були далеко не екзотичним явищем, які призводили до дезорганізації роботи кооперативних об'єднань. Зокрема так сталося в Михайлівському споживчому товаристві Ольгопільського повіту Подільської губернії. Кооператив був створений у вересні 1909 р. і проіснував тільки до 1911 р. Причиною цього, за словами сучасника, було те, що „Всякий в'їдав на членів правління, бо всякий хотів сам бути в правленні”. За півтора року існування товариства в його керівних органах побувало більше 40 осіб. Нестабільність у складі правління призвела до організаційної невпорядкованості й припинення діяльності кооперативу⁹.

Особливу пристрась до посадового становища продемонструвала зокрема поведінка селянина Антона Зубченка із села Арнаутівки на Херсонщині. В 1910 р. завершився термін його перебування на посаді голови кредитного товариства і загальні збори кооперативу обрали нового керівника – селянина Лупашевського. Однак, А. Зубченко зумів у протокол голосування замість прізвища новообраного голови вписати своє. Незважаючи на обурення селян, які заявляли, що не його вони обирали головою, Зубченко не здав владні повноваження та продовжував керувати об'єднанням¹⁰.

Наведені вище зразки діяльності селян на керівних посадах у сільськогосподарських товариствах становлять надзвичайно суттєву сторону їх ролі в налагодженні кооперативного життя. Проте не лише зазначеним вичерпується проблема здатності українських хліборобів до управлінської роботи в цих товариствах. Селяни виявляли досить високі

потенційні можливості до подолання негативних тенденцій у справі обрання своїх представників на керівні посади й діяльності останніх у розпорядчих та контролюючих органах кооперативів.

Джерельні матеріали свідчать, що успішна, продуктивна робота селян на чолі кооперативних установ була досить помітним явищем. Зокрема це фіксують звіти інструкторів Відділу дрібного господарства Подільського сільськогосподарського товариства. Так, станом на 1909 р. у споживчому кооперативі в селі Харпачки Гайсинського повіту Подільської губернії, за свідченням інструктора, „члени правління самі селяни, ведуть діло осторожно і дружно, і щоти у них акуратні. Взагалі, видно чесну, корисну і розумну працю членів правління”¹¹. В споживчому товаристві у селі Коси Ямпільського повіту на Поділлі робота „ведеться гарно і хоч в правленні є лише самі селяни”. У кооперативі села Малешківська Лука Вінницького повіту „в правленні є самі селяни, але дають собі якомсь раду і розвивають помалу своє діло”, – вказував інструктор¹². А Іванківським споживчим товариством у Проскурівському повіті хлібороби управляли всім колективом без керівників у складі 27 осіб. За свідченням інструктора, „нема ні правління, ні ревізійної комісії. Всі пайщики правлять разом”. Між тим господарський стан цього кооперативу був далекий від незадовільного. Торгівля йшла добре, товариство спромоглося купити собі приміщення за 495 крб. Щоправда, селяни дуже занедбали діловодство й багато товарів було продано у борг¹³.

Подібні кооперативи, очолювані селянами, зустрічались також в інших регіонах. Земський інструктор з питань кооперації Т.Добрянський (очевидно на Київщині) зазначав, що на території його діяльності успішно працювало багато сільськогосподарських товариств. „Справа велась у них, – зазначав він, – правліннями чисто селянського складу”¹⁴.

Кооперативні діячі із селянського середовища – це був особливий соціальний тип сільських мешканців, якого сковували межі традиційних форм існування хліборобського загалу, який не бажав миритися з недоліками, прагнув до модернізації господарства й водночас відзначався високими моральними якостями. Такі люди часто виконували обов’язки керівника на громадських засадах, наживали цим зайвих проблем, однак виявляли надзвичайну сумлінність та старанність у роботі. Наприклад, до правління споживчого товариства в селі Велика Дівиця на Полтавщині входили одні лише селяни і, незважаючи на те, що зарплати вони не отримували, „кожний з вибраних, – за словами очевидця, – робив усе, що було в його силі, знаючи, що з того буде загальна користь”¹⁵. Член правління споживчого товариства у селі Іванківці Олешинські Проскурівського повіту на Поділлі селянин Андрій Площинський так пояснював мотиви своєї кооперативної діяльності: „Хотіло б ся вивести наше товариство на славу, щоб з нас наші вороги не сміялись”¹⁶. Очевидно, для цієї категорії селян було характерним посилене відчуття соціальної справедливості та громадянської відповідальності, які не давали їм поступатися труднощам. Нерозуміння й упередженість односельчан, злоблिवе ставлення місцевої адміністрації та конкурентів-крамарів – далеко не повний перелік повсякденних проблем, що супро-

воджували кооперативну роботу селян-керівників. До вказаних недоліків, звичайно, приєднувалися ще й конфлікти у сім'ї та занепад власного господарства. Журнал „Наше дело” в 1910 р. зазначав: „Майже скрізь головними і самими переконаними ворогами кооперації виявляються дружини кооператорів. Воно і зрозуміло. Громадська, майже завжди дармова робота ... кооператора відгукується недоглядом у господарстві ...”¹⁷. Вже згаданий селянин Андрій Площинський писав про свої трудові будні як кооперативного діяча: „ ... Тяжко приходиться. Часто так буває, що й додому нема як прийти повечеряти. ... жінка свариться ... нарікає: „ ... Дивися: люде роблять кожний для себе, а ти вчепився до тої крамниці. Що тобі з неї? Через нюю, то й хазяйство наше пропадає”¹⁸.

Витримати такі складні умови діяльності було непросто і кооперативний рух відбирав до лав своїх лідерів морально витривалих та соціально-психологічно сильних людей, для яких громадянська свідомість стала частиною їхньої душі, а сама робота в сільськогосподарських товариствах – справою всього життя. Характеристика селянина-кооператора з Чернігівщини, наведена одним з дописувачів журналу „Рілля”, добре передає типові морально-психологічні риси такого діяча: „На його обличчі був і сум, ... і рішучість вести своє діло до кращого кінця. Видно було, що чоловік широко береться до праці, що він бачить і знає, до чого він йде, і своєю волею не піддасться лихові”¹⁹.

Але, крім непохитної віри у кооперативну ідею та самовідданості в роботі, цій категорії хліборобів були притаманні ще і відмінні ділові якості, що дозволяли їм орієнтуватися не лише у справах свого товариства, а й вирішувати складні організаційні та господарські питання відповідного руху в своїй окрузі, виробляти загальні принципи і методи громадської діяльності як такої. Дописувач журналу „Хлібороб” С.Вірченко писав про селян-кооператорів Київщини: „ ... деякі з них з успіхом могли б бути справжніми інструкторами”²⁰.

Свідченням високої дієвості селянських кооперативних діячів може служити робота одного з керівників Весело-Кутського споживчого товариства. Виходець з бідної хліборобської сім'ї, він не лише відмінно вів діловодство, бухгалтерську звітність, провадив закупівлю та розцінку товарів, здійснював керівництво найманими працівниками кооперативу, займався пропагандистською роботою у своєму селі, а й розробляв проект створення районного союзу сільськогосподарських товариств²¹.

Отже, селяни-керівники проявляли високий рівень компетентності в роботі кооперації, брали активну участь у всіх формах цієї діяльності, відзначалися вмінням будувати відносини з громадськістю. Кооперація виступала сферою, яка давала розкрити потенційні здібності того чи іншого хлібороба до організаційних, управлінських функцій, реалізувати задатки до підприємництва. Про ставлення селянських активістів до кооперативного життя, до тих можливостей, яке воно для них розкривало добре, свідчила їх поведінка на різноманітних курсах з підготовки фахівців для сільськогосподарських товариств. Для справжніх селян-кооператорів

потрапити на них було великим успіхом. „Слава Богу, що ми цього дочекались!” – писали в 1911 р. слухачі земських кооперативних курсів у Вінниці Базько, Максимець і Саламаха ²². „... Більшість слухачів-селян їхали на курси з великими надіями”, – зазначав у 1912 р. один з них з аналогічних курсів організованих Київським губернським земством ²³. Слухачі останніх відзначалися вкрай серйозними вимогами до свого навчання та до якості викладання предметів. Так, на згаданих курсах у Києві селяни висловлювали незадоволення використанням лекторами складних для їх сприйняття термінів, які „од вуха одскакують” ²⁴. Вивченню кооперативної справи присвячувалися не тільки заняття, а і весь поза навчальний час, коли хлібороби постійно обговорювали між собою різноманітні питання відповідної роботи, обмінювалися досвідом. Слухачі згаданих Вінницьких курсів зазначали: „Тільки й розмови, тільки й думки поміж нами, що про кооперацію” ²⁵. За таких умов якість їх знань відзначалася досить високим рівнем. Зокрема, це засвідчує процес складання екзаменів на кооперативних курсах у м. Рівно в лютому 1910 р. Один із селян напам’ять вивчив весь текст статуту кредитного кооперативу, і коли екзаменаційна комісія повідомила йому, що іспит ним уже складений, настирливо просив слухати його далі, бо він ще не все розповів, не весь статут переказав. Інший селянин для кращого засвоєння знань брав із собою на заняття тринадцятилітнього сина, щоб потім той ще раз пояснив батьку навчальний матеріал. На екзамен він, також прийшов із сином, який допомагав йому відповідати ²⁶.

За цими, досить комічними епізодами, криється надзвичайно відповідальне, серйозне ставлення до кооперативної справи, свята віра в ідеї останньої, намагання всіма фізичними й духовними силами оволодіти цією справою, щоб, як зазначали слухачі Вінницьких курсів, „вернувшись додому, розсіяти по селах живе зерно кооперації!” ²⁷. Селянське середовище початку ХХ ст. сформувало і висунуло прошарок морально витривалих, громадсько активних, здібних до організаційно-управлінської та господарської роботи людей, готових до самовідданого служіння загальносуспільним інтересам, шляхом залучення їх до кооперативного руху. Незважаючи всю складність і суперечливість процесу оволодіння селянами керівництвом сільськогосподарськими товариствами, слід визнати, що це був, мабуть, один з найвищих проявів їх соціального зростання, який продемонстрував здатність останніх до творчої, інтелектуально насиченої діяльності й важливої ролі в організації суспільно-економічного життя.

¹ Прохоренко М. З кооперативної практики // Рілля. – 1913. – №4. – С.118.

² Допис // Хлібороб. – 1910. – № 2. – С.59.

³ Стор-нко Я. З практики гуртування. Велика робота і малі діла // Рілля. – 1911. – №15. – С.432-433.

⁴ Кісіль Ф. Київський повіт // Хлібороб. – 1912. – № 9. – С.528.

